

บทที่ 5

บทสรุปและวิเคราะห์

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการศึกษาถึงบทบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ ที่มีต่อการปฏิรูปการคลังของประเทศในบริบทโลกาภิวัตน์ ระหว่างปี พ.ศ. 2423 - 2453 ซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาการปรับตัวของสยามให้เข้ากับกระแสโลกาภิวัตน์ผ่านบุคคลคนหนึ่ง เพื่อให้เห็นการปรับตัวของสยามในอีกมุมมอง และเพื่อให้เห็นถึงบทบาทอีกบทบาทหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการที่มีต่อการสร้างสยามให้กลายเป็นรัฐสมัยใหม่ นอกเหนือไปจากบทบาททางด้านการศึกษาต่างประเทศ

จากการศึกษาพบว่า การทำสนธิสัญญาบาวริง (Bowring Treaty) ในปี พ.ศ. 2398 เป็นการนำสยามเข้ามามีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับระบบเศรษฐกิจโลก และเข้าสู่กระบวนการโลกาภิวัตน์ ด้วยการเปิดรับลัทธิเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ซึ่งทำให้สยามมีฐานะผู้ผลิตสินค้าขั้นปฐมภูมิเพื่อตอบสนองความต้องการของยุโรป กระแสแห่งโลกาภิวัตน์นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ จากเดิมที่เป็นการผลิตแบบพอเพียงเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อส่งออก เศรษฐกิจแบบตลาดและระบบเงินตรามีบทบาทในสังคมทุกระดับมากขึ้นและมีการพึ่งพิงตลาดโลกมากขึ้นด้วยเช่นกัน นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นยังก่อให้เกิดรายได้ในรูปแบบของภาษีอากรต่างๆ แก่รัฐเป็นจำนวนที่มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การที่สยามก้าวเข้าสู่กระบวนการโลกาภิวัตน์แต่โครงสร้างภายในประเทศยังคงเป็นรูปแบบของรัฐราชาธิราชที่อำนาจในการบริหารจัดการและควบคุมทรัพยากรที่เกิดขึ้น อันได้แก่การจัดเก็บภาษีอากรสำคัญ ไม่ได้อยู่ที่พระมหากษัตริย์ หากตกอยู่กับกลุ่มขุนนาง ประกอบกับพระมหากษัตริย์ไม่มีกลไกที่จะตรวจสอบการจัดเก็บและส่งภาษีให้กับพระคลังได้ ดังนั้นจึงเกิดกรณีที่ขุนนางไม่นำภาษีที่เก็บได้ส่งให้พระคลังครบตามจำนวนที่ได้ตกลงไว้ กลับนำเงินที่รวบรวมได้ไปใช้จ่ายในเรื่องส่วนตัว สภาพการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหารายได้ของรัฐรั่วไหล เพราะถึงแม้ว่าจะมีรายได้จากภาษีเกิดขึ้นมากมาย แต่รายได้เหล่านั้นตกอยู่กับขุนนางบางกลุ่มบางพวกเท่านั้น และมีเงินรายได้กลับมาสู่รัฐในจำนวนที่ไม่มาก ทำให้รัฐไม่ได้เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง

จากสภาพการณ์ดังกล่าวจึงทำให้โครงสร้างการปกครองในรูปแบบเดิมกลายเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้รัฐไม่ได้รับผลประโยชน์สูงสุดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจโลก และทำให้สยามไม่สามารถตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจให้กับตลาดโลกได้อย่างเต็มที่ ดังนั้นผู้นำ

สยามจึงมีแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภายในให้มีความเป็นสมัยใหม่และสามารถตอบสนองและรองรับกับความต้องการของเศรษฐกิจโลกที่สยามเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการใช้ความจำเป็นทางเศรษฐกิจจากการที่สยามเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิรูป และรูปแบบที่ผู้นำสยามเห็นว่ามีความเหมาะสมที่สุดที่จะนำมาใช้ก็คือ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์แบบตะวันตก โดยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นมีลักษณะที่สำคัญคือการตั้งอำนาจในการบริหารปกครองทั้งหมดมาอยู่ภายใต้การควบคุมของศูนย์กลางซึ่งสำหรับสยามนั้นก็คือภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ โดยอาศัยระบบราชการสมัยใหม่เป็นเครื่องมือในการรวมอำนาจ

ด้วยลักษณะของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดังกล่าวนำมาซึ่งการดำเนินการปฏิรูปประเทศในด้านต่างๆ เพื่อรวบรวมอำนาจที่กระจายอยู่ตามกลุ่มขุนนางทั้งในส่วนกลางและตามหัวเมืองต่างๆ ทั่วราชอาณาจักรให้มารวมอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยตรง และการปฏิรูปอันดับแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเลือกที่จะดำเนินการเพื่อเป็นพื้นฐานในการตั้งอำนาจที่กระจายอยู่ตามส่วนต่างๆ กลับมาสู่พระองค์ก็คือ การปฏิรูปด้านการคลังของประเทศ ซึ่งการปฏิรูปการคลังนี้เป็นพื้นฐานสำคัญในการดำเนินการปฏิรูปประเทศในด้านอื่นๆ ต่อไป

ในการปฏิรูปการคลังของประเทศนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในส่วนโครงสร้างเชิงสถาบันและโครงสร้างเชิงกระบวนการของระบบการคลังของประเทศ โดยในส่วนของโครงสร้างเชิงสถาบันนั้น มีการพยายามจัดให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติทำหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับงานด้านการคลังของประเทศเพียงหน่วยงานเดียว ซึ่งถึงแม้ว่าในขั้นตอนของการจัดเก็บภาษีอากรจะยังคงมีหน่วยงานอื่นๆ เข้ามาทำหน้าที่ในส่วนนี้ด้วย แต่ในขั้นตอนสุดท้ายแล้ว รายได้ที่เกิดขึ้นทั้งหมดจะถูกรวบรวมเข้าสู่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติก่อน จากนั้นจึงค่อยจัดสรรให้กับกระทรวงต่างๆ ตามงบประมาณที่แต่ละกระทรวงได้เสนอมานี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าการดำเนินการปฏิรูปการคลังส่งผลให้การคลังของประเทศอยู่ภายใต้การบริหารจัดการของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติอย่างเด็ดขาด

ในส่วนของโครงสร้างเชิงกระบวนการนั้น ระบบการคลังของประเทศมีการเปลี่ยนแปลงในส่วนของงานดำเนินการจัดเก็บและการใช้จ่ายที่มีความรัดกุม เป็นระบบระเบียบเพิ่มมากขึ้น การจัดเก็บรายได้และการใช้จ่ายของประเทศสามารถตรวจสอบได้ง่ายขึ้น มีมาตรการในการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินงานทางด้านการคลังของประเทศ เช่น การจัดให้มีการทำงบประมาณรายรับรายจ่าย การตั้งกรมตรวจขึ้นตรวจตราการใช้จ่ายเงินงบประมาณของแต่ละกระทรวง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการหารายรับของประเทศเพิ่มด้วยการกู้เงินจากต่างประเทศ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นกับการคลังของสยามมาก่อน

ในการดำเนินการปฏิรูปการคลังของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่าบุคคลผู้หนึ่งซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูปการคลังก็คือ สมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ซึ่งถึงแม้ว่าพระองค์จะไม่ได้มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงทางด้านกรคลังของประเทศ แต่จากการที่พระองค์เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และอยู่ในกระบวนการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาตั้งแต่ต้น นับตั้งแต่ครั้งที่ยังมีสถานะเป็นผู้ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสร้างไว้เพื่อคอยให้การสนับสนุนการปฏิรูปของพระองค์ จนกระทั่งกลายเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการให้คำแนะนำ เสนอแนวความคิดและให้ความช่วยเหลือแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านต่างๆ ตลอดระยะเวลาแห่งการปฏิรูป ทำให้หนึ่งในบทบาทที่สมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการมีต่อการปฏิรูปก็คือ การปฏิรูปการคลังของประเทศ

จากการศึกษาพบว่าสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการมีบทบาทสำคัญในการจัดการปัญหาสุรา ซึ่งเป็นการจัดการรายได้ของประเทศ การจัดทำงบประมาณ ที่จัดว่าเป็นการควบคุมและตรวจสอบการใช้จ่ายของประเทศ และการกู้เงินจากต่างประเทศ อันเป็นกระบวนการในการหารายรับให้กับประเทศ โดยทั้งหมดนี้ต่างเป็นองค์ประกอบของระบบการคลังสมัยใหม่ทั้งสิ้น

ในกรณีของปัญหาสุรา ปัญหาสุราที่เกิดขึ้นเป็นผลจากการที่สยามเข้าสู่กระบวนการโลกาภิวัตน์โดยการมีปฏิสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจโลกในขณะที่โครงสร้างการบริหารภายในยังคงเป็นไปในรูปแบบเดิม ดังนั้น ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวจึงกลายมาเป็นปัญหาและลิดรอนผลประโยชน์ของรัฐ ทำให้รายได้รัฐลดลง ต่อปัญหาที่เกิดขึ้น สมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการได้พยายามเข้ามาปรับเปลี่ยนโครงสร้างในการจัดการเกี่ยวกับสุราให้มีความทันสมัย มีระบบระเบียบตามแนวทางสมัยใหม่มากขึ้น โดยการร่างพระราชบัญญัติ เสนอข้อกำหนด กฎระเบียบต่างๆ ให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน เพื่อเป็นหลักปฏิบัติร่วมกันของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อรักษามูลประโยชน์ของรัฐที่เกิดขึ้น และผลจากความพยายามในการแก้ปัญหาทำให้รายได้ที่รัฐได้รับจากสุราเพิ่มมากขึ้น

ในส่วนของกรจัดทำงบประมาณที่ถือว่าเป็นอีกหนึ่งกลไกสำคัญของการคลังสมัยใหม่ การจัดทำงบประมาณของประเทศแสดงให้เห็นว่าการใช้จ่ายของประเทศนั้นๆ ได้มีการวางแผนไว้ล่วงหน้า ทำให้การใช้จ่ายมีระเบียบและมีความสมดุลกันระหว่างรายได้และรายจ่าย รวมทั้งยังทำให้การใช้จ่ายของหน่วยงานต่างสามารถตรวจสอบได้อีกด้วย ซึ่งจะส่งผลดีต่อฐานะการคลังของประเทศ อย่างไรก็ตามด้วยการจัดทำงบประมาณเป็นเรื่องที่ใหม่มาก เสนาบดีและข้าราชการยังไม่คุ้นเคยกับระบบนี้ ยังคงยึดติดอยู่กับระบบเก่า และไม่เห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นในการจัดทำงบประมาณอย่างแท้จริง ซึ่งในประเด็นดังกล่าวสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการจึง

พยายามที่จะวางรากฐานและสร้างความคุ้นเคยในเรื่องการทำงานงบประมาณให้กับข้าราชการทั้งหลายด้วยการหามาตรการและวิธีการที่เกี่ยวข้องกับการงบประมาณตามแบบตะวันตกมาใช้กับการทำงานงบประมาณของสยาม และในฐานะหนึ่งในคณะเสนาบดีสภา พระองค์ทรงให้ความสำคัญและใส่พระทัยกับการตรวจตัดงบประมาณที่กระทรวงต่างๆ เสนอมาอย่างละเอียดถี่ถ้วน รวมทั้งการให้คำแนะนำในการจัดทำงบประมาณให้เป็นระบบ การวางรากฐานและส่งเสริมให้ข้าราชการมีความคุ้นเคยกับการทำงานงบประมาณและการเบิกจ่ายเงินอย่างเป็นระเบียบแบบแผน

ในการตรวจตัดงบประมาณและการเสนอแนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับการทำงานงบประมาณนั้นแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการต้องการให้การทำงานงบประมาณเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ มีการใช้จ่ายงบประมาณเท่าที่จำเป็น ทั้งนี้เนื่องจากทรงเห็นว่าประเทศในช่วงเวลานั้น เป็นช่วงเวลาของการปฏิรูปประเทศในทุกๆ ด้าน ซึ่งปัจจัยสำคัญของการปฏิรูปก็คือ เงิน ซึ่งถ้าแต่ละกระทรวงมีการใช้จ่ายกันอย่างสิ้นเปลือง โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายในส่วนของเงินเดือน ก็จะทำให้มีเงินเหลือไม่เพียงพอต่อการปฏิรูปในด้านต่างๆ ให้เป็นไปอย่างทั่วถึง

จากการที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการอยู่ในกระบวนการจัดทำงบประมาณมาตั้งแต่ต้น ทำให้ทรงทราบถึงปัญหาและข้อจำกัดของการจัดทำงบประมาณที่มีมาเป็นอย่างดี การตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นถูกถ่ายทอดผ่านการเสนอแนวความคิดเห็นและข้อแนะนำต่อเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้รับดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้จ่ายงบประมาณที่สิ้นเปลืองของหน่วยงานที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเห็นว่าหากให้มีการใช้จ่ายที่สิ้นเปลืองเช่นเดิมต่อไปอาจส่งผลให้การคลังของประเทศล้มละลายได้

แนวความคิดที่เสนอให้มีการริบเร่งแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับการงบประมาณที่เกิดขึ้นนี้แสดงให้เห็นวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พระองค์ทรงเสนอความเห็นและแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังแต่ระยะแรกที่ปัญหาได้ปรากฏขึ้น แต่กว่าที่เสนาบดีส่วนใหญ่จะตระหนักถึงความสำคัญของปัญหานี้เวลาก็กว้างไกลไปมากปัญหาจึงได้รับการแก้ไข บางปัญหาคงอยู่ไปถึงช่วงปลายรัชกาล เสนาบดีต่างๆ จึงตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องแก้ไข

สำหรับบทบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการที่มีต่อการกู้เงินจากต่างประเทศเพื่อนำมาใช้ในการสร้างทางรถไฟนั้น พบว่าพระองค์เป็นหนึ่งในเสียงสำคัญที่คัดค้านการกู้เงิน ทั้งนี้เนื่องจากทรงเห็นว่าการกู้เงินมาสร้างทางรถไฟนั้นเป็นการลงทุนที่เห็นได้ชัดว่าจะต้องขาดทุนอย่างแน่นอน ถึงแม้ว่าจะมีผู้กล่าวไว้ว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการคำนึงถึงเหตุผลทางด้านธุรกิจเป็นสำคัญ แต่ไม่ยอมพิจารณาถึงความจำเป็นของทางรถไฟที่มีความ

สำคัญในฐานะที่จะกระชับการปกครองตามหัวเมืองต่างๆ ให้อยู่ภายใต้การดูแลจากส่วนกลางมากขึ้น แต่การคัดค้านการกู้เงินของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ยังสามารถให้คำอธิบายได้ในอีกมุมมองหนึ่ง ซึ่งมีความสืบเนื่องกับการจัดหางบประมาณการใช้จ่ายที่ค่อนข้างสิ้นเปลืองในแต่ละกระทรวง โดยพระองค์เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าวกระทรวงทุกกระทรวงมีการใช้จ่ายงบประมาณกันอย่างสิ้นเปลืองอยู่แล้ว ถ้าหากกู้เงินจากต่างประเทศมา นอกจากจะได้เงินมาเพื่อปฏิรูปประเทศต่อไปแล้ว สิ่งก็ตามมาจากการกู้เงินที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ก็คือ ภาระหนี้สิน ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย ซึ่งทรงเห็นว่าจากรายจ่ายที่มีอยู่เดิมเมื่อเพิ่มค่าใช้จ่ายในส่วนที่ต้องใช้ชำระหนี้สินเพิ่มขึ้นเข้าไปอีก จะทำให้รายจ่ายมากเกินกว่ารายรับ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อฐานะการคลังของประเทศแน่นอน นอกจากนี้กิจการรถไฟเป็นกิจการที่ไม่สามารถคาดหวังได้ว่าจะมีกำไรเพียงพอให้นำมาใช้หนี้ได้ ด้วยเหตุดังกล่าวพระองค์จึงเสนอให้ระงับโครงการกู้เงินไว้และเลือกใช้วิธีตัดทอนงบประมาณรายจ่ายที่สิ้นเปลืองลง

นอกจากนี้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังคงหวั่นวิตกว่าการกู้เงินจากต่างประเทศจะนำมาซึ่งการผูกแทรกแซงทางการเมืองโดยประเทศผู้ให้กู้ โดยในขณะนั้นรอบๆ สยามต่างตกอยู่ในอิทธิพลของจักรวรรดินิยมอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งพระองค์ไม่ต้องการใช้มีต่างชาติชาติใดเข้ามามีอิทธิพลเหนือสยาม

จากเหตุผลสำคัญ 2 ประการทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงคัดค้านการกู้เงิน และต้องการให้การกู้เงินจากต่างประเทศเป็นทางออกสุดท้าย อาจกล่าวได้ว่า ไม่ใช่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไม่เห็นถึงความสำคัญของการสร้างทางรถไฟ แต่พระองค์ก็ได้มองเห็นถึงปัญหาที่จะตามมาจากการกู้เงินจากต่างประเทศด้วยเช่นกัน จึงอยากให้หาหนทางอื่นก่อน และอยากให้การกู้เงินเป็นทางเลือกสุดท้ายที่จะเลือก ดังนั้นพระองค์จึงเสนอให้มีการตัดทอนค่าใช้จ่ายที่สิ้นเปลืองในแต่ละกระทรวงลง หรือการระดมทุน ซึ่งข้อเสนอของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้รับความเห็นชอบจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อความพยายามภายในประเทศไม่สำเร็จ การกู้เงินจากต่างประเทศจึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้อีกต่อไป

แม้การกู้เงินจากต่างประเทศจะเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่การพิจารณาแหล่งให้กู้ที่ให้ประโยชน์สูงสุดแก่สยามเป็นสิ่งที่เลือกได้ ดังนั้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงได้กำชับให้พระยาสุรียานุวัตรราชทูตสยามที่ทำหน้าที่ในการเจรจาขอเงินจากแหล่งให้กู้ต่างๆ ให้พิจารณาถึงรายละเอียดการกู้ยืมอย่างละเอียดถี่ถ้วนและรอบคอบ ก่อนที่จะเลือกแหล่งที่ให้ประโยชน์แก่สยามมากที่สุด จนในที่สุดการดำเนินการกู้เงินก็สำเร็จด้วยข้อเสนอที่เอื้อประโยชน์ให้กับสยามพอสมควร

จากบทบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการที่มีต่อการปฏิรูปการคลังทั้ง 3 กรณี แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงที่สำคัญกันประการหนึ่ง ซึ่งก็คือ การเห็นถึงความสำคัญของการคลังที่มีต่อการปฏิรูปประเทศของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ การพยายามแก้ไขปัญหารายอย่างเต็มที่แสดงให้เห็นถึงความต้องการที่จะจัดปัญหาการลดลงของรายได้รัฐจากอากรสุรา การลดลงของรายได้รัฐส่งผลโดยตรงต่อการพัฒนาประเทศ ซึ่งในขณะนั้น มีการพัฒนาในด้านต่างๆ ทำให้การพัฒนาประเทศไม่อาจเป็นไปอย่างทั่วถึงได้ การตรวจตัดงบประมาณอย่างละเอียดถี่ถ้วนก็เช่นเดียวกัน เหตุผลที่สำคัญไม่อาจปฏิเสธได้ว่าเป็นไปเพื่อนำรายได้ส่วนที่เหลือมาใช้ในการพัฒนาประเทศ นอกจากนี้ การจัดทำงบประมาณที่มีประสิทธิภาพยังหมายถึงความมั่นคงทางการคลังของประเทศและเป็นพื้นฐานของการปฏิรูปประเทศในด้านอื่นๆ ด้วย การคัดค้านการกู้เงินจากต่างประเทศก็เป็นผลมาจากการพิจารณาเห็นถึงความไม่มั่นคงของสถานะการคลังของประเทศภายหลังการกู้เงิน เพราะหากการคลังของประเทศล้มละลายการกู้เงินมาใช้พัฒนาประเทศก็สูญเปล่า ดังจะเห็นได้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเสนอให้มีการแก้ไขหรือหาวิธีการจากภายในประเทศเสียก่อน

จากบทบาททางด้านการคลังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการแสดงให้เห็นว่า นอกจากงานทางด้านต่างประเทศที่ทรงมีความสามารถและเชี่ยวชาญเป็นอย่างดีแล้ว งานทางด้าน การคลังของพระองค์ก็ไม่ได้ด้อยไปกว่ากันเลย แนวความคิด วิธีการแก้ปัญหา ตลอดจนการมองเห็นถึงปัญหาด้วยมุมมองที่กว้างไกลทำให้เห็นถึงภาพรวมของสถานการณ์ปัญหาต่างๆ ในหลายมุมมองมากขึ้น นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงจุดยืนของพระองค์ที่ทรงให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางการคลังของประเทศเป็นอย่างยิ่งด้วย

นอกจากนี้บทบาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการที่มีต่อการปฏิรูปการคลังของประเทศทั้งในด้านการจัดการรายได้ของรัฐ การตรวจสอบการใช้จ่าย และการหารายรับเพิ่มผ่านกรณีการจัดการปัญหาสุรา การตรวจสอบงบประมาณ และการกู้เงินจากต่างประเทศ ยังสะท้อนให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการมีความพยายามและมีส่วนสำคัญที่จะทำให้อุปสรรคที่กีดขวางการปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ ในด้านการคลังเป็นระบบระเบียบตามรูปแบบของระบบราชการสมัยใหม่เพื่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน

อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะปฏิรูปการคลังของประเทศให้มีลักษณะการบริหารจัดการที่เป็นระบบระเบียบนั้นต้องประสบกับปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ อุปสรรคที่เกิดจากตัวบุคคลที่ปฏิบัติหน้าที่ซึ่งไม่ยอมที่จะปฏิบัติตามข้อกำหนดกฎเกณฑ์ของระบบราชการสมัยใหม่ และเคยชินกับกับธรรมเนียมการปฏิบัติงานแบบเดิมที่เคยเป็นมา รวมทั้งทำงานตามความพอใจโดยไม่คำนึงถึงกฎระเบียบใหม่ๆ ที่วางไว้เพื่อให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นดังกรณี

ของปัญหาสุรา ที่ถึงแม้ว่าจะมีการพยายามแก้ปัญหาในส่วนของตัวบทกฎหมายเพื่อให้มีหลักในการปฏิบัติร่วมกัน แต่ในที่สุดก็ไม่อาจจัดปัญหาให้หมดไปได้เนื่องจากบุคคลที่เกี่ยวข้องละเลยไม่ปฏิบัติตามที่ข้อกฎหมายได้กำหนดไว้ ซึ่งแม้แต่ข้าราชการที่มีส่วนสนับสนุนและอยู่ในกระบวนการปฏิรูปมาตั้งแต่แรกอย่างกรมหมื่นนราธิประพันธ์พงษ์ก็มีการปฏิบัติงานที่ไม่แตกต่างไปจากข้าราชการรุ่นเก่าที่มีทั้งการละเลยการปฏิบัติหน้าที่ และการทุจริต นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่บรรดาเสนาบดีเจ้ากระทรวงต่างๆ ยังคงต้องการให้กระทรวงของตนได้รับเงินงบประมาณในจำนวนที่สูง และปฏิเสธการตรวจสอบจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งปฏิกริยาดังกล่าวนอกจากจะทำให้การใช้จ่ายของประเทศขึ้นอยู่กับความต้องการของเสนาบดีเป็นสำคัญ ไม่ได้เป็นไปเพื่อความต้องการในการพัฒนาประเทศอย่างแท้จริงแล้ว ยังทำให้กระบวนการในการตรวจสอบการใช้จ่ายของแต่ละกระทรวงประสบกับความล้มเหลว อันนำมาซึ่งการใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือยของแต่ละกระทรวง และได้กลายเป็นปัญหาที่กระทบต่อฐานะการคลังของประเทศในที่สุด

จากปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นทำให้สรุปได้ว่าในการปฏิรูปการคลังอันเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น จัดได้ว่าประสบความสำเร็จในเชิงโครงสร้างที่สามารถนำอำนาจในการบริหารจัดการการคลังของประเทศให้อยู่ภายใต้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้สำเร็จ แต่ในส่วนของกระบวนการนั้นเป็นไปอย่างจำกัด การบริหารจัดการด้านการคลังให้เป็นไปตามระบบราชการสมัยใหม่ยังเป็นสิ่งที่ไม่คุ้นเคยสำหรับข้าราชการ ถึงแม้ว่าสมเด็จพระยาเทวะวงศวิโรปการจะเข้ามาพยายามทำให้ระบบราชการสมัยใหม่เกิดผลในทางปฏิบัติในระบบการคลังของประเทศ แต่ความพยายามของพระองค์ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรเนื่องจากบุคลากรที่ทำหน้าที่ส่วนใหญ่ยังไม่มี ความเข้าใจในระบบราชการสมัยใหม่อย่างแท้จริง ดังนั้นการปฏิบัติหน้าที่จึงยังคงเป็นไปในลักษณะเดิมๆ ส่งผลให้การปฏิรูปการคลังของประเทศไม่ประสบผลสำเร็จอย่างสมบูรณ์